УДК 811.161.1`276.6:27-1
81`1
81`33

Ксенија Ј. Кончаревић
Универзитет у Београду, Филолошки факултет
Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија
e-mail: kkoncar@mts.rs

САВРЕМЕНА И ТРАДИЦИОНАЛНА РЕЛИГИОЗНОСТ РУСКОГ НАРОДА КРОЗ ПРИЗМУ КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ*

Апстракт: *У раду се разматра слика религиозности у савременом руском друштву, која се може добити анализом асоцијативних поља са стимулусима везаним за сферу сакралног представљених у асоцијативном речнику Ј. Н. Караулова: Бог, Богородица, Иисус, святая, свято, святой, святость, Христос. Такође, ради испитивања традиционалне религиозности код Руса, анализира се концепт Бога на материјалу руских народних пословица из збирке В. И. Даља. Реконструишу се фрагменти националне језичке слике света у вези са односом између човека и Бога, а посебна пажња поклања се смисаоном расцепу неких паремија које се доводе у везу са амбивалентношћу односа према Богу и светости у савременој руској религиозној свести.*

Кључне речи: *Когнитивна лингвистика, социолингвистика, социологија религије, језичка слика света, традиционална руска религиозност, религиозност у посттоталитарном и постатеистичком друштву, вербалне асоцијације, паремиолошки фонд, руски језик.*

„Основна, најдубља црта карактера руског народа јесте његова религиозност и с њом повезана потрага за апсолутним добром, дакле, таквим добром које је остварио само у Царству Божијем“, писао је истакнути руски философ Николај Лоски[1]. Семјон Франк сматра да је руски дух „потпуно прожет религиозношћу“[2], као што и Лав Карсавин налази да је „суштински моменат руског духа религиозност“[3]. Николај Берђајев у својим промишљањима руске културе истиче да „руска идеја није идеја цветајуће културе и моћног царства – руска идеја је есхатолошка идеја царства Божијег“[4]. У историји Русије такође је, по запажању Георгија Федотова, народни идеал била „Света Русија“: „У старорускоj светости јеванђељски лик Христов сија блиставије него било где у историји.“[5]

* Рад је израђен у оквиру пројекта „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

1 Лоски 2001, 100.
2 Франк 1992, 141.
3 Карсавин 1992, 314.
4 Berđajev 1997, 144.
5 Федотов 1959, 251.

Ипак, више аутора констатује и дубоку поларизованост руске душе. „Ми Руси смо апокалиптичари или нихилисти“, тврди Берђајев.[6] Карсавин напоредо са религиозношћу посматра и борбени атеизам.[7] Јустин Поповић о овом феномену надахнуто пише: „Руска душа има свој рај и свој пакао. Нигде страшнијег пакла и нигде дивнијег раја но у души руској. Ниједан човек не пада тако дубоко, до последњег зла, као руски човек; али исто тако, ниједан човек не досеже тако високо, до врха изнад свих врхова, као руски човек. <...> О руску се душу љубоморно отимају светови, отимају вечности, отимају сам Бог и сам Сатана.“[8]

Колико о руској националној религиозности у прошлости и данас можемо сазнати уз помоћ лингвистичких истраживања? Савремена когнитивна лингвистика служи се, између осталих, методама испитивања вербалних асоцијација у циљу идентификације најбитнијих обележја језичке свести (а религиозност свакако спада у једно од таквих обележја) и методама концептуалне анализе на паремиолошком материјалу, чиме се реконструишу фрагменти језичке свести у традиционалној култури који су предмет нашег занимања. У овом раду покушаћемо да применом поменутих лингвистичких метода истражимо савремену и традиционалну религиозност руског народа, са посебним освртом на идентификовање амбиваленција о којима говоре истакнути мислиоци чије смо мисли навели у претходном излагању.

Материјал асоцијативних речника[9], посебно у последње две деценије, служи као основа за бројна лингвистичка, психолошка и социолошка истраживања, пошто се сматра да се на основу њега може добити најпотпунија слика језичке свести савремених говорника, другачије тешко доступна анализирању. Когнитивно-лингвистичка проучавања семантике и лингвоконцептолошка истраживања практично су немогућа без анализе асоцијација или валидних асоцијативних поља.

За разлику од једнојезичких речника који фиксирају значења лексема представљених у репрезентативном корпусу текстова, асоцијативни речници фиксирају норме употребе одређене лексеме (стимулуса у асоцијативном експерименту) у језичкој продукцији просечног носиоца језика.

У изради асоцијативних речника користи се слободни асоцијативни експеримент током којег испитаници добијају списак стимулуса на које дају само један одговор. По традицији која датира још од почетка двадесетог века, од првог објављеног речника Кента и Розанова из 1910. године[10], испитаницима се даје листа од 100 стимулуса и одређено ограничено време за које треба да напишу реакцију (обично

6 Berđajev 1997, 131.

7 Карсавин 1992, 315.

8 Поповић 1987, 167.

9 У славистици је задуго најшире био познат речник асоцијативних норми руског језика који је саставио ауторски колектив под руководством А. А. Леонтјева (Леонтьев 1977). Док је први речник асоцијативних норми руског језика и обимом и структуром донекле имао карактер огледне свеске, мада је реално његов научни домет био већи, речник асоцијативних норми руског језика Ј. Н. Караулова и коаутора (Караулов и др. 1994–1998), у три тома, сваки са по два засебна дела, и обимом и структуром представља до сада најпотпунији асоцијативни речник неког словенског језика. Рад на том речнику подстакао је рад на другим истраживањима која су у вези с проучавањем вербалних асоцијација у руском језику. Међу њима се издвајају асоцијативна граматика руског језика Ј. Н. Караулова (1993) и фразеолошки асоцијативни речник Добровољског и Караулова (1994). Веома информативан приказ историјског развоја и савременог стања у изради асоцијативних речника у славистици в. у: Пипер 2003.

10 G. H. Kent and A.J. Rosanoff. *A study of Association in Insanity*. American Journal of Insanity, 1910, v. 67, №. 1–2.

неколико секунди по реакцији). Све добијене реакције на један стимулус чине асоцијативно поље (АП), и оно се представља као списак реакција датих у опадајућем низу, у зависности од броја истоветних реакција.

Резултати слободних асоцијативних експеримената (који су у основи стварања асоцијативних речника) сматрају се објективним, тачним и подложним проверама. Слабост овако добијеног материјала је у томе што у значајној мери зависи од услова експеримента, старости испитаника, њиховог образовања, пола, професије, искуства итд. Ово се, међутим, може занемарити уколико се обрађују валидна асоцијативна поља. Број испитаника – учесника у анкети од велике је важности за добијање релевантних података, јер је установљено да се резултати анкета за број испитаника који је већи од 500 не разликују од оних где их је 500, због тога што долази до засићења асоцијативно-вербалне мреже, другим речима, не појављују се нове реакције које имају фреквенцију већу од 1.[11] Валидна асоцијативна поља представљају асоцијативну норму, јер садрже практично све везе стимулуса са другим речима које се чувају у меморији сваког носиоца конкретног језика и припадника дате културе са нормалном психом. Ј. Н. Караулов у вези са овим констатује: „По правилу у валидном асоцијативном чланку (а такав чланак садржи најмање 500 реакција), који одражава асоцијативно поље у структури језичке способности говорника, то јест начин чувања информација о речи-стимулусу, ‚записане' су све лексичко-семантичке варијанте значења те речи. ‚Записане' су, или фиксиране [...] на специфичан начин – у различитим комбинација стимулуса са реакцијама. [...] Како показују бројни огледи изведени приликом изучавања начина изражавања полисемије у асоцијативним чланцима, оно је увек потпуно ако се под потпуношћу сматра корелација, подударање списка лексичко-семантичких варијанти значења које се може извући из асоцијативно-вербалне мреже са описом дате речи у једнојезичким речницима."[12]

Истраживање асоцијативних поља као материјалног показатеља језичке свести у Русији интензивирано је деведесетих година XX века, када се појавио *Асоцијативни речник руског језика*. Резултати анализа које су се спроводиле са различитих аспеката (психолингвистичког, лингвокогнитивног, лингвокултуролошког, лингвоконцептолошког) представљени су у бројним чланцима и монографијама, а у последње време и у уџбеницима намењеним учењу руског као страног језика. Нека од знања која су важна за постизање што комплетније лингвистичке, комуникативне и социокултурне компетентности оних који уче страни језик су и она о језичкој слици стварности и о моделима у комуникативном понашању изворних говорника, а сазнања о овоме добијамо управо из резултата до којих се долази у наведеним лингвистичким дисциплинама.

У овом раду позабавићемо се сликом религиозности која се може добити анализом асоцијативних поља са стимулусима везаним за сферу сакралног у руском језику, представљених у асоцијативном речнику Ј. Н. Караулова. Постојала су два мотива за спровођење овог истраживања – социолошки, односно социолингвистички, и интралингвистички. Са социолингвистичке тачке гледишта занимало нас је рефлектовање актуелних промена и религиозности грађана постатеистичког и посттоталитарног друштва у језичкој свести Руса. Основни налаз истраживача у области социологије религије[13] јесте да се крајем 80-их и почетком 90-их година прошлог века, после низа

11 Стефановић 2012, 14.

12 Караулов 1999, 85.

13 Од емпиријских истраживања религиозности грађана Руске Федерације крајем XX и почетком XXI века поменућемо монографију В. Ф. Чеснокове (Чеснокова 2005), студије Б. Дубина (Дубин 2004), Н. Митрохина (Митрохин 2007) и Ј. Синељине (Синелина 2010).

деценија, друштвена свест трансформисала од декларисаног атеизма ка декларисаној вери. У таквом идејном трансформисању структура верничке популације се постепено консолидовала, тако да је током прве деценије XXI века поново постигнута њена релативна стабилност. Међутим, религијска ренесанса до које је дошло у минуле две деценије у Руској Федерацији, како показују релевантна истраживања, има извесна унутарња ограничења, тако да ревитализација религијског и црквеног није тако непроблематична појава (поред снажног проправославног консензуса, декларисане религиозности и вере у Бога, међу грађанима су присутни и идејни синкретизам, аморфност религијске свести, селективност веровања у догматске поставке хришћанства, а уочен је и проблем адекватног практичног религијског понашања, односно изражавања црквености (ортопраксије) у самој декларисаној верничкој популацији. Значајан је и налаз да се слика типичног верника данас разликује од представе из периода пре краја 80-их година: данас се за типичног конвенционалног верника више не би могло, као раније, рећи да потиче из руралне средине, да је углавном припадник старије генерације, да је женског пола и да је са нижим нивоом образовања.

Ограниченост обима ове публикације дозвољава нам да методологију истраживања религиозности у савременој језичкој свести Руса илуструјемо само најкарактеристичнијим процедурама. Показаћемо на који начин је могуће анализирати садржину и структуру АП лексема из семантичког поља „религија и Црква“ у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора религиозности у свести просечних носилаца двају језика. Из *Руског асоцијативног речника* анализирали смо стимулусе: *Бог*, *Богородица*, *Иисус*, *святая*, *свято*, *святой*, *святость*, *Христос*.

Однос носилаца руског према појмовима и представама из духовне сфере, као што ћемо видети из излагања које следи, веома добро показују емоционално-ескпресивне реакције. Процентуални удео позитивних (а) и негативних (б) емоционалних реакција и оцена је следећи (у опадајућем поретку): *Богородица* 28,15%; *святость* 13,72%; *Иисус* 6,73%; *свято* 4,54%; *Бог* 4,37%; *Христос* 2,92%, *святая* 1,96%; *святой* 0,95%.

Позитивне емоционално-ескпресивне и вредносне реакције доминирају у односу на негативне. Занимљиво је да подједнак број позитивних и негативних реакција изазива стимулус *святая*, док је у АП *Христос* у руском језику разлика готово незнатна.

У свести носилаца руског језика, како показује статистичка анализа, амбивалентан је однос према према Богу.[14] Поларизован је и однос према Христу (другој ипостаси свете Тројице) – за ово асоцијативно поље везује се приближно једнак проценат позитивних (2,92%) и негативних (2,43%) емоција и оцена, али се у асоцијативном пољу *Иисус* среће далеко већи проценат позитивно маркираних реакција (6,73% наспрам 1,92% са негативном конотацијом). Изразито је позитиван однос Руса према Богородици (28,15% позитивних наспрам 0,97% негативно маркираних експресивно-емоционалних реакција и вредносних оцена).

Извор позитивних емоција и оцена јесу пре свега апстрактне категорије из сфере сакралног – святость (*долг З, вечная, вольный, душе радость, закон, непорочна,*

14 Иако у савременој руској популацији преовладава мишљење да Бог постоји или пак да постоји нека врста духа или животне силе која можда и није Бог, истраживања показују да су међу онима који се самодекларишу као верујући заступљена и веровања која уопште нису сагласна са догматиком Православне Цркве: веровање у магију, у телекинезу, у поставке далекоисточних религија (реинкарнација и др). Руски социолози уочавају да се религијска (идејна) еклектика изражава у широком спектру појаве нових, окултно-магијских веровања помешаних са поставкама православне вере. Б. Дубин ову ситуацију назива специфичним „вредносним политеизмом“ (Дубин 2004, 40).

неприкосновенность, *облагораживает*, *редкость*, *сияние*, *это вечно*, *тишина*), *свето* (*долг*, *дорого*, *не трогать*, *превыше всего*, *то*, *что дорого*). Богородица је у свести носилаца руског језика изразито позитивно маркирана (*святая 25*, *богоородица*, *водица*, *родная*, *свет* и само једна негативна асоцијација – *чушь*), док је однос према Богу, као што смо већ истакли, поларизован (асоцијати *любовь*, *помощь*, *свет 2*, *всемилостивый*, *могучий*, *великий*, *надежда*, *святой*, *совершенный*, *счастье* показују теистичку, а *вранье*, *диктатор*, *зевать*, *идол*, *ну и черт с ним*, *повеситься*, *преклонение*, *урод*, *халявщик*, *чушь* атеистичку или антитеистичку оријентацију испитаника).

Светост и свето, као изразито позитивно маркиране категорије, како показује даља анализа асоцијација, у језичкој свести наших савременика не везују се искључиво за сакралну сферу. Свето је за просечног Руса окарактерисано као нешто „бесценно, священно, в памяти, чисто в душе»; ова категорија има већи распон асоцијата изван сфере религије (48,18%) него у домену сакралног (20,90). Светост испитаници дефинишу асоцијатима *чистота 4*, *верность 2*, *благоговение*, *благочестие*, *вера во что-то*, *доброта*, *дух*, *духовность*, *мудрость*, *непорочность*, *неприкосновенность*, и везују је не само за сферу сакралног (35,29%) него и за животну свакодневицу, са 13,72% реакција (*человека*, *чувств 2*, *брака*, *традиция*, *память*, *дружбы*, *мысли*, *народа*, *поступка*, *родина*, *слова*, *хранить*).

Интригантно је питање варијација у емоционалном односу и вредносним ставовима руских испитаника према Богу и Пресветој Богородици. Убедљиво најизраженији позитивни емоционални набој везује се за Богородицу (28,15%): ово, чини нам се, можемо релативно једноставно објаснити путем навођења асоцијација типа дефиниције, које, са заступљеношћу од 22,33%, формирају центар овог асоцијативног поља: *мать 13*, *матерь*, *мать Иисуса 3*, *божественница*, *Мария*, *мать святая*, *мать Христа*. Наведена група асоцијација указује на повезивање Богородице са представама о мајци, које су у руској језичкој свести изразито позитивно маркиране (она је родитељка и хранитељка, еталон доброте, пожртвованости, брижности, нежности; о психолошком значењу лексема *мать*/ *мајка* у језичкој свести Руса и Срба на материјалу асоцијативних речника, као и на паремиолошкој и фразеолошкој грађи.[15] Асоцијат *Мария* указује на присан, личносни однос према Богородици (обраћање по имену). У центру АП *Богородица* налазе се још и функционалне везе у домену религије (26,21%): *икона 16*, *религия*, *святое*, *святой 2*, *батюшка*, *Иисус Христос*, *крест*, *на картине*, *православие* (функционалне везе изван сфере религије у анализираном АП нису присутне). Асоцирање Богородице са иконом, прво по фреквентности у овој групи асоцијација, додатно се поткрепљује асоцијативним повезивањем са конкретним иконографским приказима (*Владимирская*, *Рязанская*) (1,94% реакција). На ближој периферији, са 8,73% реакција, лоцирани су прецедентни текстови (*Пресвятая 7*, *Дева радуется*, *Царица мать*), што указује на познавање и, вероватно, коришћење ових молитвених обраћања Мајци Божијој.

Однос према Богу знатно је сложенији, што показује структура асоцијативног поља. Најпре, индикативан је налаз да процентуално највећи број анкетних одговора – 19,86% – спада у групу слободних асоцијација. На другом месту (12,12%) налази се идентификација са конкретним богом (*Зевс*, *Иисус*, *Иисус Христос 5*, *Христос*, *солнце 4*, *солнца 3*, *Аллах*, *Allah*, *войны*, *земли 2*, *огня*, *Бахус*, *Сварог*), где је чак 62% асоцијација везано за паганску митологију и нехришћанске религије. Треће место у структури поља са 11,78% реакција заузимају дефиниције (*Господь 6*, *отец 5*, *творец 4*, *всемогущий*, *главный*, *един*, *один 3*, *Всевышний*, *единый 2*, *большое*, *большой*, *верховный*,

15 В. Стефановић 2012, 67–76.

всеобъемлющий, един в трех лицах, есть любовь, высшая сила, высший, мирское создание, неземной, неизведанное, образ с иконы, свидетель, святыня, смысл, создатель, создал, создал рай, судья, существо высокого порядка, таинственный, тайна, триединый, Троица, царь); у истом проценту су присутни прецедентни текстови – фразеологизми, паремије и реминисценције (*знает 6, весть что, поможет 4, с тобой 3, весть, знает что, с ним 2, в помощь, все видит, все даст, его знает, не дай бог! боже мой! с нами, с ней, убог, зеленый, Сумерки богов, взял*), следе егзистенцијално обојени (*есть 12, нет 6, везде 2, атеист, был, выдумка, есть, сказал Маркс, кто-то, не верю, не знаю, нечто, отсутствует* – 10,1%) и одговори типа локализације (*на небе 11, небо 6, облако, на небесах 2, везде, далеко, над нами, на земле, Вселенная, космос, душа, душка, совесть* – 10,1%). Центар и ближу периферију поља заузимају, дакле, асоцијати који представљају покушај интелектуализације (дефиниција, егзистенција, локализација, идентификација) или су реликт језичке свести из прошлости (окамењени идиоми, паремије). Функционалне везе у домену религије у свести савремених Руса лексема *Бог* остварује у свега 8,41 % случајева (*церковь 7, ангел 5, религия 4, вера 2, Библия, грех, иконы, крест, рай, спасение, христианство*), личносно значење (*мой 8, не мой 9*) – у 3,03%. Бог се, преко атрибута моћи, идентификује и са неким реалијама изван сфере сакралног (*КПСС, рок, американцы, власть* – 1,34%). Стога не чуди низак проценат емоционално-експресивно маркираних одговора, а њихова поларизованост (4,37% позитивних и 3,36% негативних реакција), рекли бисмо, проистиче из аморфности представе о Богу у свести испитаника.

У структури сваког асоцијативног поља на основу броја реакција издвајају се центар, ближа, даља и крајња периферија. Граница између њих јасно је видљива, и може се представити као нагли пад у процентима. У овом прегледу у обзир смо узимали само оне групе реакција које имају значај за утврђивање индикатора религиозности.

Святость

Центар: функционалне везе у домену религије – 35,29%;

Ближа периферија: дефиниција – 15,68%; функционалне везе изван религије – 13,72%; позитивне емоције и оцене – 13,72%; негативне емоције и оцене – 10,78%;

Даља периферија: егзистенцијално и личносно значење – 4,90%;

Крајња периферија: асоцијација са конкретном особом – 1,96%; слободне асоцијације – 1,96%; прецедентни текст – 0,98%

Свято

Центар: функционалне везе изван религије – 48,18%; функционалне везе у домену религије – 20,90%;

Ближа периферија: прецедентни текст – 8,18%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 4,54%; дефиниција – 3,63%; слободне асоцијације - 3,63%;

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 1,81%; идентификација са конкретном религијом – 0,9%; опозити – 0,9%; негативне емоције и оцене – 0,9%

Святой

Центар: функционалне везе у домену религије – 50%; функционалне везе изван религије – 22,11%;

Ближа периферија: асоцијација са конкретном особом – 12,5%;

Даља периферија: дефиниција – 4,80%; опозити – 3,84%;

Крајња периферија: слободне асоцијације – 1,92%; позитивне емоције и оцене – 0,95%

Святая

Центар: функционалне везе у домену религије – 44,11 %;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије – 21,56%; асоцијација са конкретном особом – 20,58%

Даља периферија: дефиниција – 2,94%; веза са националним идентитетом – 2,94%; позитивне емоције и оцене – 1,96%; негативне емоције и оцене – 1,96%;

Крајња периферија: прецедентни текст - 0,98%

Бог

Центар: слободне асоцијације – 19,86%;

Ближа периферија: идентификација са конкретним богом – 12,12%; дефиниција – 11,78%; прецедентни текстови – 11,78%; егзистенција – 10,1%; локализација – 10,1%; функционалне везе у домену религије – 8,41%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 4,37%; негативне емоције и оцене – 3,36%, опозити – 3,36%; личносно значење – 3,03%;

Крајња периферија: функционалне везе изван религије – 1,34%; веза са националним идентитетом – 0,33%.

Иисус

Центар: дефиниција – 66,34%;

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене – 6,73%; функционалне везе у домену религије – 5,76%; неутралне синтагматске везе – 5,76%;

Даља периферија: локализација – 2,88%; негативне емоције и оцене – 1,92%; прецедентни текст – 1,92%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,92%; слободне асоцијације – 1,92%;

Крајња периферија: веза са националним идентитетом – 0,96%

Христос

Центар: неутралне синтагматске везе – 63,90%

Ближа периферија: дефиниција – 17,56%; функционалне везе у домену религије – 11,21%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 2,92%; негативне емоције и оцене – 2,43%;

Крајња периферија: функционалне везе изван религије – 0,48%; локализација – 0,48%; прецедентни текст – 0,48%; опозити – 0,48%; слободне асоцијације – 0,48%

Богородица

Центар: позитивне емоције и оцене – 28,15%; функционалне везе у домену религије – 26,21%; дефиниција – 22,33%;

Ближа периферија: прецедентни текст – 8,73%;

Даља периферија: асоцијација са конкретном иконом – 1,94%;

Крајња периферија: негативне емоције и оцене – 0,97%; слободне асоцијације – 0,97%

Статистичка анализа заступљености група реакција које конституишу асоцијативна поља, чија је структура предмет нашег испитивања, омогућава дубље сагледавање карактера представа из сфере сакралног у свести наших савременика. Тако, високо позиционирање неутралних синтагматских веза (модела двеју речи) у структури асоцијативног поља указује на аутоматизам употребе лексема, без дубљег осмишљавања њиховог значења, па и на њихову профанацију (*Христос, Иисус*). Изразитија заступљеност прецедентних текстова указује на то да одређени појам живи пре свега у контексту културних остварења познатих просечном носиоцу језика или устаљених језичких модела (*Бог, свято*). Функционалне везе изван религије упућују на закључак да се у језичкој свести актуализује секундарно значење одређене лексеме или да је на делу

профанација употребе појма (*свято*, *святость*, *святая*). Висока позиционираност слободних асоцијација показатељ је аморфности одређених представа (*Бог*), док фреквентније асоцирање са конкретном особом или реалијом показује да се појава означена лексемом везује за спорадичне манифестације (*святой*, *святая*). Прибегавање дефинисању говори о првенствено рационалном односу према појму означеном лексемом (*Иисус*, *Христос*, *Богородица*, *Бог*) док наглашавање личносног, интерперсоналног или аксиолошког значења, као и позитивних и негативних емоција и оцена, сведочи о постојању живог емоционално-доживљајног односа (*Богородица*, *Иисус*, *святость*).

Да ли је лингвистичким методама могуће доћи и до сазнања о традиционалној руској религиозности?

У когнитивној лингвистици утврђено је да је било који фрагмент језичке слике света могуће истражити и у дијахронијском аспекту. Пошто, као што смо запазили, „асоцијативно поље стимулуса не представља само фрагмент вербалне меморије појединца, већ и фрагмент слике света етноса, која се одсликава у свести просечног носиоца културе, његових мотива и оцена, и, као последица тога, његових културних стереотипа“[16], његовом анализом добија се слика света каква постоји код наших савременика. Ипак, наше представе о свету нису непроменљиве, и током развоја друштва могу се модификовати или битно изменити. Познато је да се у паремиолошком фонду посебно добро конзервира слика ранијег стања у друштву – система вредности, правила понашања, социјализацијских образаца који се преносе међу члановима заједнице са колена на колено. Истина је и да су такве поруке понекад у директној међусобној супротности, али то само показује да је концепт скривен иза њих могуће осмислити са више аспеката, као и да индивидуално искуство или ситуација који су довели до тога да у народу заживи одређена паремија нису изоловане појаве, већ да су применљиве и на друге чланове заједнице.

Паремије чине фрагмент језичке слике света, која представља „интерпретацију а не одраз, субјективни портрет а не фотографију реалних предмета. Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника датог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интерсубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена и да спаја људе.“[17] Фразеологизми и паремије садрже представе из традиционалне културе. Према В. А. Масловој, културна информација чува се у унутрашњој форми ових јединица и придаје им културно-национални колорит. Главни задатак истраживача јесте да допре до културно-националне конотације коју садрже ове језичке јединице.[18] В. Н. Телија износи мишљење да су паремије прескрипције – стереотипи који нуде широк избор могућих праваца размишљања и делања, како би се свако могао идентификовати са социјализацијским обрасцима и вредносним ставовима које оне промовишу.[19]

Веома инспиративан извор за истраживање традиционалне руске религиозности представља зборник В. И. Даља *Пословицы русского народа*, издат 1861–62, у коме је материјал (преко 30 000 паремија сакупљених до средине 50-их година XIX века) распоређен у 179 раздела.[20] На самом почетку овог волуминозног остварења смештен је раздео *Бог – вера*, у коме је заступљено преко 300 пословица. У даљем

16 Уфимцева 1996, 140.
17 Бартмињски 2011, 46.
18 Маслова 2007, 140.
19 Телия 1996, 240.
20 Консултовали смо издање: Даль 1984.

излагању предочићемо основне карактеристике традиционалног поимања Бога, вере, светости и светог, како бисмо уочили да ли између савремене и традиционалне религиозности постоји континуитет и да ли су парадокси савремене руске религиозности, посебно амбивалентан однос према Богу, имали извориште и у језичкој свести Руса у прошлости.[21]

Истраживачи паремиолошког фонда руског, српског и других језика[22] запажају смисаони расцеп неких пословица. М. Стефановић наводи као пример пословице у којима се истиче амбивалентан однос према деци и према брату: *Деца су Божји благослов*, али *Дјеца су невјерна дружина*. *Брат није мала ријеч*, али: *Ако злотвора немаш, мајка ти га је родила.*[23] Да ово није карактеристично само за српски језик, М. Стефановић показује наводећи две руске пословице са контрадикторним ставом према крађи: осуђујућим – *Лучше по миру сбирать, чем чужое брать*, али и одобравајућим, под одређеним околностима – *Голодный, и архиерей украдет*[24]. Разлог за ову појаву лежи у сумњичавости народа и према непознатима и према ближњима. Тај опрез потиче из тешког живота и нагомиланог, и доброг и лошег, искуства. Ниједна вредност се не прихвата a priori као таква, већ се све оцењује и процењује (*Што чујеш, не вјерују; што видиш, то вјерују*. *Кад видим, онда ћу и вјеровати*). Једна од ретких личности која се, како показује и српски и руски паремиолошки материјал, безрезервно уважава јесте *мајка*[25], што се посредно, на материјалу вербалних асоцијација, рефлектује и на изузетно позитиван однос према Богородици о коме смо већ говорили, лишен амбивалентности карактеристичне за однос према Богу.

За наше истраживање веома је битан смисаони расцеп неких паремија које се односе на Бога. Теоријски посматрано, поставља се питање да ли смисаони расцеп паремија говори и о расцепу унутар концепта, тј. треба ли говорити да у језичкој слици света говорника руског језика постоје два концепта Бога или један. Према нашој оцени, у питању је јединствен концепт, саздан од позитивно и негативно обојених фрагмената. Могуће је да позитиван и негативан афективни набој који истовременим деловањем обликују концепт омогућавају његову најобјективнију слику. Чињеница је, наиме, да је мало појава у реалности које се објективно могу вредновати као искључиво добре (пожељне, позитивне) или искључиво лоше (непожељне, негативне). Да ли руски паремиолошки фонд указује на безрезервно уважавање Божије свемоћи, свуда-присутности, праведности, милости, човекољубља или указују и на одређену сумњу према побројаним атрибутима Бога? Да ли концепт Бога по позитивном афективном интензитету достиже концепт мајке? Покушаћемо да одговоримо на ово питање анализирајући најважније фрагменте слике о Богу у руском паремиолошком фонду.

Бог је дародавац свакога добра, помоћник у животним невољама, заштитник. Међу глаголима који се у паремијама употребљавају уз именицу *Бог* најзаступљенији су глаголи са семантиком давања, даривања. Бог је несебичан, а људска егзистенција могућа је само захваљујући Божијој дарежљивости: *Все от Бога*. *Всяческая от Творца*. *Бог на милость не убог*. *Ни отец до детей, как Бог до людей*. *Даст Бог день, даст Бог и пищу*. *Что Богу угодно, то и пригодно*. *Бог лучше знает, что дать, чего не дать*. Сви су људи причасници Божије благодати и милостивог промишљања Његовог: *Ни отец до*

21 Модел истраживања концепта Бога у српском паремиолошком фонду преузели смо из: Драгићевић 1013.

22 Исп. нпр. Телия 1996; Јовановић 2006; Стефановић 2012.

23 Стефановић 2012, 24.

24 Стефановић 2012, 47.

25 Исп. Јовановић 2006, 266; Стефановић 2012, 67–76.

детей, как Бог до людей. Друг обо друге, а Бог обо всех (печется). Всяк про себя, а Господь про всех. Милост Господња далеко је већа од људске: *Бог не как свой брат, скорее поможет. Кабы не Бог, кто бы нам помог?*

Али коме Бог помаже? Човек живи у стрепњи да ли ће заслужити да га Бог чује и заштити и преиспитује се помаже ли Бог свима или само некима. Зна да се Божја наклоност стално мора заслуживати, јер он може и да одузме оно што је дао: *Бог дал, Бог и взял!* Творац и Сведржитељ је строг, али праведан: *От людей утаишь, а от Бога не утаишь. Бога не обманешь, хоть и пораньше нашего встанешь. Бог всякую неправду сыщет. Суда Божиего околицей не объедешь.* Бог равномерно распоређује своје дарове по људском роду: *Пред Богом все равны. Пред Богом все мы холопы. Все мы рабы Божии.* Ипак, не треба се опустити у нади на његову милост, јер: *Кого Бог любит, того и наказует.* Човек схвата да се Божја наклоност заслужује добротом, поштовањем ближњих и часним животом: *Кто добро творит, тому Бог отплатит. За добро Бог плательщик. Пораньше просыпайся, да за Бога хватайся.* Онима које не красе врлине Бог не помаже: *Лихо думаешь – Богу не молись. Молись, а злых дел берегись! Удаляющиеся от Бога погибают.*

Свестан тога да је Бог праведан и да помаже онима који то заслужују, руски човек му је захвалан (*Милостив Бог, а я, по его милости, не убог*), али у неким пословицама народ поручује да се не треба лакомислено уздати у Божију помоћ без улагања и сопствених напора: *На Бога надейся, а сам не плошай! Богу молись, а в делах не плошись! Богу молись, а добра-ума держись! Богу молись, а к берегу гребись! Бог-то Бог, да и сам не будь плох.* У безнађу, како показује паремиолошки материјал, човек понекад изгуби веру у Бога: *До царя далеко, до Бога высоко. Плачься Богу, а слезы – вода.*

Да би се лакше снашао у свету који га окружује, да би с већим самопоуздањем доносио одлуке, да би пронашао наду у животу и ослонац у искушењима, човеку је потребан путеводитељ који има велику моћ и ауторитет, кога ће он дубоко поштовати и безрезервно му веровати. Такав врховни ауторитет је Бог. Њему се безрезервно верује и добровољно предаје у руке властити живот и судбина ближњих: *Божия рука – владыка. Господня воля – наша доля. Нужен путь Бог правит. Бог пути скажет. Аще Бог с нами, никто же на ны. Все в мире творится не нашим умом, а Божиим судом.У Бога-света с начала света все доспето. Господь богатит и высит, убожит и смиряет.*

Да би могао бити промислитељ свега, да би био свудаприсутан, да би могао све да види (*Бог видит, кто кого обидит. В делах человеческих сам Бог послух (свидетель). От людей утаишь, а от Бога не утаишь*) и праведно да суди (*Ни хитру, ни горазду, ни убогу, ни богату суда Божьего не миновать. Что народ увидит, то и Бог услышит. Бог виноватого найдет. Бог всякую неправду сыщет*), Бог у народној представи живи на небесима, изнад метежности и пустошности овога света. У тој слици, на делу је и просторна појмовна метафора по којој је све што је добро, прихватљиво, пожељно, смештено горе, а оно што је лоше и непожељно налази се доле. На врху је Бог и човек га не може надвисити: *Под Богом ходишь, и власть его. Под Богом ходишь – Божью волю носишь,* али може му се приближити *Кто к Богу, к тому и Бог. Любящих и Бог любит.* Осим вертикалне хијерархизације, на делу је и хоризонтална – оно што је највредније налази се напред, на почетку, на челу, а оно што је безвредно или лоше налази се на зачељу. Бог је испред свих, он устројава све путеве наше: *Человек ходит, Бог водит.*

Колико год да се труди, колико год да је способан, моћан и вредан, човек, како показује материјал руских паремија, не може успети уколико Бог није уз њега. Иако се примећује да човек и сам себи треба да помогне да би добио помоћ од Бога (*Береженого Бог бережет*), анонимни творац пословица ипак признаје: *Человек предполагает, а Бог располагает. Божией воли не переволишь. Без Бога ни до порога. Не сохранит Господь*

града, не сохранит ни стража, ни ограда. Коли Господь не построит дома, и человек не построит. Због тога се Богу треба молити за напредак у сваком подухвату и у њега се уздати у свим околностима: *Что бы ни пришло, все молись! Молись иконе, да будь в покое. С молитвой в устах, с работой в руках. Сей, рассевай, да на небо взирай!*

Ако све не крене оним путем којим је замислио, човек је спреман да посумња у Божју свемоћ: *Сатана и святых искушает. Бес качает горами, не только нами. Бог дал, а с чертом потягаемся.* Постаје сумњичав и резервисан према обавези да испуњава Божије заповести, јер му се чини да га такво поступање може имати и негативне последице: *Богу молиться – не вовсе разориться*. Има и примера самокритичног односа према молитви и посту: *Знают и чудотворцы, что мы не богомольцы. Гром не грянет – мужик не перекрестится. В тревогу – и мы к Богу, а по тревоге – забыли о Боге. Как надо говеть – так и стало брюхо болеть.* Посебно је критички интониран став према обредолатрији: *Фимиамы от мук не избавят. Постись духом, а не брюхом! Не сквернит в уста, а сквернит из уст. Не встанет свеча пред Богом, а встанет душа.* Однос према свештенству, монаштву и црквеној имовини је изразито амбивалентан: с једне стране, Црква је место спасења, свештенству се прибегава са поверењем, а сва црквена имовина поштује се као неприкосновена, јер је стечена захваљујући добровољним прилозима верника: *Кто попу не сын, тот не законный сын. Дома спасайся, и в церковь ходи. Не хлебом живы, молитвою. На Божье посягать – свое потерять. Церковное стяжанье – Божье. Церковное достоянье – убогих богатство;* с друге стране, народ препознаје лицемерје појединих свештених лица и тежњу за лагодним животом науштрб жртвовања народа: *Не всяк монах, на ком клобук. Спереди – блажен муж, а сзади – вскую шаташася. Монастырь докуку любит* (*т. е. просьбы и приношения*). *Первую мерлушку попу на опушку! Богу – слава, а попу – каравай сала. Родись, крестись, женись, умирай – за все денежки подай. Не нужны нам праведники, а нужны угодники (т. е. нам угождающие).*

На најважније аспекте везе између Бога и човека у паремијама већ је скренута пажња. Међутим, однос Бога и цара као носиоца апсолутне власти у држави заслужује посебно разматрање. Бог је најмоћнији на небу, а цар на земљи: *Бог на небе, царь на земле. Без Бога свет не стоит, без царя земля не правится. Никто, как Бог да государь. Все во власти Божией да государевой. Все Божие да государево.* И Богу и цару се треба покоравати: *Никто против Бога да против царя*. Човек, наравно, више верује у Божију него у цареву моћ: *Никому не подвластен, кроме Христа, Сына Божия. Суд царев, а правда Божия.Кто Богу не грешен, царю не виноват.* И Бог и цар управљају обичним човеком и испостављају му одређене захтеве. Божји захтеви су духовни, а цареви материјални: *Богу Богово, а кесарево кесарю. Душой Божьи, телом государевы*. Човек се повремено осећа напуштеним и од Бога и од цара: *До царя далеко, до Бога высоко.*

Анализа коју смо овде спровели показује компатибилност слике религиозности у језичкој свести савремених говорника руског језика са налазима добијеним социолошким методама. Религијске представе код Руса су, судећи према структури и садржају асоцијативних поља лексема из сфере духовности, аморфне, понекад негативније емоционално и експресивно маркиране и подразумевају одређену дистанцираност која се манифестује кроз интелектуалистички, рационални или атеистички приступ. Такође, уочава се синкретизам совјетског идеолошког става према верским вредностима и њиховог савременог статуса у постатеистичком и посттоталитарном друштву, са веома слабим манифестацијама традиционалне оријентације. У традиционалној руској култури, како показује паремиолошки материјал, однос према побожности подразумева претежно позитивне оцене и прорелигијске социјализацијске обрасце, али постоји и смисаони расцеп као одраз плуралитета животних и духовних искустава.

Наше истраживање документује и подесност методе анализе асоцијативних поља за утврђивање религиозности код репрезентативног корпуса испитаника, као и њену компатибилност са социолошким методама утврђивања индикатора религиозности. Такође, не на последњем месту, чини нам се да ова студија поткрепљује и већ доказану адекватност методе испитивања паремиолошког материјала у циљу реконструисања традиционалне језичке слике света, а у том контексту и традиционалне побожности.

Извори

Даль, В. И. (1984): *Пословицы русского народа I, II*. Москва: Художественная литература.

Караулов, Ю. Н. (1994): *Русский ассоциативный словарь*. Москва: Помовский и партнеры.

Литература

Бартмињски, Ј. (2011): *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*. Београд: Slovo Slavia.

Berđajev, N. (1987): *Ruska ideja. Osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka.* Beograd: Prosveta.

Драгићевић, Р. (2013): „Концепт Бога у српским народним пословицама“, у: Ј. Грковић-Мејџор, К. Кончаревић (уред.), *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*, Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности, 71–85.

Дубин, Б. (2004): „Массовая религиозная культура в России (тенденции и итоги 1990-х годов)“, *Вестник общественного мнения*, 3, 35–46.

Леонтьев, А. А. (1977): *Словарь ассоциативных норм русского языка*. Москва: Издательство Московского государственного университета.

Јовановић, Ј. (2006): *Књига српских народних пословица I, II*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Караулов, Ю. Н. (1999): *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть*. Москва: ИРЯ РАН.

Карсавин, Л. П. (1992): „Восток, Запад и русская идея“, in: М. А. Маслин (сост.), *Русская идея*, Москва: Республика, 313–324.

Лоски, Н. (2001): *Карактер руског народа*. Београд: Zepter Book World.

Маслова, В. А. (2007): *Лингвокультурология*. Москва: Издательский центр „Академия“.

Митрохин, Н. (2007): „Социология 'бескорыстных мечтателей' или как все-таки считать количество православных“. *Неприкосновенный запас*, 1 (51), 13–24.

Пипер, П. (2003): „Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи“. у: *Славистика*, 7, 22–32.

Поповић, Ј. (1987): *Философске урвине*. Београд: Манастир Ћелије.

Синелина, Ј. (2010): „Динамика религиозности грађана Русије од 1989. до 2006. године“, у: Р. Биговић (уред.), *Могућности и домети социјалног учења православља и православне Цркве*. Београд: Фондација Конрад Аденауер – Ниш: ЈУНИР, 113–138.

Стефановић, М. (2012): *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Телия, В. Н. (1996): *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Языки русской культуры.

Уфимцева, Н. В. (1996): „Русские: опыт еще одного самопознания“, in: Н. В. Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва: Институт языкознания РАН, 139–162.

Федотов, Г. П. (1959): *Святые древней Руси*. Нью-Йорк: Русский православный богословский фонд.

Франк, С. Л. (1992): *Духовные основы общества*. Москва: Республика.

Чеснокова, В. Ф. (2005): Т*есным путем. Процесс воцерковления населения России в конце XX века*. Москва: Академический проект.

Ksenija J. Končarević

CONTEMPORARY AND TRADITIONAL RELIGIOSITY OF RUSSIAN PEOPLE THROUGH THE PRISM OF COGNITIVE LINGUISTICS

The paper discusses the image of religion in the contemporary Russian society that can be obtained by analyzing the associative fields with stimuli related to the sphere of the sacral presented in the associative vocabulary of J. N. Karaulov: *Бог, Богородица, Иисус, святая, свято, святой, святость, Христос*. Also, in order to examine the traditional religiosity among Russians, we analyze the concept of God on the material of Russian traditional proverbs from the collection of Vladimir Ivanovich Dal. We reconstruct the fragments of national linguistic picture of the world in connection with the relationship between man and God, and a special attention is paid to the meaning rupture of some proverbs that are associated with ambivalence of attitude towards God and holiness in the contemporary Russian religious consciousness.